BALCANOLOGIA ŞI SPECIFICUL LITERATURII ROMÂNE

Drd. Călin CRĂCIUN

Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureş

Abstract

The study ***Balcanologia şi specificul literaturii române*** attempts to set the role of the Balkan component in the frame of Romanian culture and literature, realizing a critical analysis of Mircea Muthu's studies in the field called "balkanology" and the derived field of Romanian literary Balkanism. At the same time, it aims to investigate Eugen Negrici's contestation of literary Balkanism, so that we have also set to rehabilitate the concept through the argumentative invalidation of the dispute.

Mircea Muthu este la noi cel mai consecvent cercetător al fenomenului cultural numit „balcanism”, studiul său întinzându-se, temporal vorbind, pe mai bine de treizeci de ani. Consecvent rămâne cercetătorul nu numai în ceea ce priveşte obiectul său de studiu, ci şi în privința metodei şi a concluziilor, tinzând mereu să parcurgă drumul înțelegerii după un model pe care l-ar dori cât mai eliberat de infuzii subiective, epistemologic, vizând descoperirea unor teoreme care, odată enunțate, ar vrea să rămână pentru totdeauna valabile, astfel că în *Balcanismul literar românesc*[1], studiul său cel mai amplu, şi-au putut găsi loc, încadrate organic şi fără eforturi prea mari de adaptare, concluzii sau studii anterioare, lansate pentru prima dată încă din 1976, când apărea *Literatura română şi spiritul sud-est european*[2].

Prin cerecetarea sa asupra „balcanismului literar”, componenta estetică a fenomenului cuprins de domeniul numit „balcanologie”, Mircea Muthu încearcă scanarea întregului areal balcanic în scopul stabilirii riguroase a trăsăturilor culturale specifice acestei zone, trăsături pe care le consideră tributare destinului istoric comun tuturor popoarelor din acest spațiu, destin cristalizat atât în perioada bizantină, cât şi în cea a turcocrației. Bineînțeles, autorul este interesat în primul rând de constantele literare, decelabile din punct de vedere morfologic, dar demersul său este extins până la cuprinderea granițelor comparativismului, etnologicului sau sociologicului, astfel încât cea vizată cu adevărat este tocmai „o *forma mentis*, recognoscibilă în dinamica socială precum şi în cea a valorilor estetice.”[3] Tocmai de aceea, miza cercetărilor lui Mircea Muthu este depăşirea cadrului restrictiv al etnicismului, insistând asupra conturării unui destin cultural comun al țărilor balcanice, care ar putea fi apoi integrat, cu notele lui

[1] Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, I-III, Cluj-Napoca : Ed. Dacia, 2002.
[2] Mircea Muthu, *Literatura română şi spiritul sud-est european*, Bucureşti: Editura Minerva, 1976.
[3] În Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, Bucureşti: Ed. Libra, 1999, p. 17.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

specifice, întregului areal european. Bineînțeles, tocmai aceste note specifice ar putea constitui, consideră autorul, adevărați nutrienți pentru organismul culturii europene.[4]

Dincolo însă de identificarea aşa-numitei *vocații europene*, moştenită direct de la „romanitatea orientală", Mircea Muthu vorbeşte răspicat şi de faptul că aceeaşi „romanitate orientală" ar exprima „un destin istoric colectiv dar şi coordonate din psihia carpato-dunăreanului, născută din dialogul celor două tradiții, de la un moment dat îngemănate – agricolă şi păstorească"[5]. Aşadar, oricât interes ar manifesta față de constantele culturale ale universului balcanic în întregul său, autorului i se manifestă şi un interes accentuat pentru conturarea tuşelor restrânse care definesc specificul național românesc. Iar credința că „imaginarul artistic e cea mai bună diagnoză pentru psihologia etnică a unui popor" nu face altceva decât să reînvie o concepție care a făcut carieră în deceniul al treilea al secolului XX[6] şi să invite la analiza minuțioasă a producțiilor literare autohtone.

Metodologic vorbind, Mircea Muthu îşi fixează ca puncte de reper atât nivelul literar folcloric, cât şi cel cult. În privința abordării literaturii populare, se recunoaşte aderența față de modelul instituit de Dumitru Caracostea, care vizează o investigare pe principiul concentricității, ceea ce presupune decelarea, pe filieră comparativă, a motivelor balcanice de cele universale, urmând identificarea clară a motivelor etnice româneşti[7]. Tocmai de aceea studiul *Permanențe literare româneşti din perspectivă comparată* – publicat în 1986 şi care a devenit, în 2002, cu mici inserții, cel de-al doilea volum al *Balcanismului literar românesc* (subintitulat *Permanențe literare*) – cuprinde şi o radiografiere a literaturii folclorice în scopul decelării temelor sau a motivelor definitorii atât pentru spațiul balcanic, cât şi pentru cel românesc. *Meşterul Manole*, încadrat *tipului tragic*, *haiducul* sau *înțeleptul rătăcitor* devin astfel componente emblematice ale spiritului românesc, cu atât mai mult cu cât au avut o mare înrâurire asupra literaturii culte, înrâurire dovedită de multiplele prelucrări literare din operele diverşilor autori. În cadrul demersului său, Mircea Muthu manifestă totuşi un interes relativ scăzut față de nivelul folcloric, ca dovadă puținele certificări de această natură aduse în sprijinul conturării specificului românesc sau al celui balcanic, dacă le raportăm la abundența celor venite din domeniul cult, care ocupă hotărât prim-planul analitic şi argumentativ. E

[4] Cf. *Ce poate aduce sud-estul*?, în Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, vol. III, *Balcanitate şi balcanism*, Cluj-Napoca : Ed. Dacia, 2002, pp. 142-144.
[5] Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, Bucureşti: Ed. Libra, 1999, p.18.
[6] În special datorită lui Garabet Ibrăileanu, pentru care încadrarea operei individuale în sufletul poporului este o adevărată fatalitate: „Acel caracter specific național al unei literaturi nu se datoreşte atât subiectului operei de artă – forțamente național – cât sufletului scriitorului, felului cum observă viața şi cum o redă" (G. Ibrăileanu, *Caracterul specific în literatură*, „Viața românească", XIV, nr. 6/1923, Apud *Opere*, vol. 5, Ed. Minerva, 1977, p. 93). De asemeni, datorită lui Mihail Ralea, care concluziona în articolul *Etnic şi estetic*, tot din „Viața românească", XIX, nr. 2, 1927, pp. 230-243, că „Artistul național are şi stilul individual, plus pe celălalt social", astfel că arta este „expresia sufletului" etnic.
[7] În Dumitru Caracostea, *Poezia tradițională română*, vol. II Bucureşti: E.P.L., 1969, pp. 131-132.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

adevărat că micul tom *Făt-Frumos şi „vremea uitată”*[8], scris în colaborare, ar veni în completarea argumentării din domeniul reflectării folclorice a trăsăturilor definitorii ale spiritualității tradiționale, printr-o analiză minuțioasă a basmului *Tinerețe fără bătrânețe şi viață fără de moarte*, dar nu reuşeşte să sporească hotărâtor componenta argumentativă a domeniului. Cu siguranță motivul acestei abordări oarecum marginale a relației dintre folclor şi ceea ce autorul numeşte „psihologia etnică a unui popor”[9] este credința, declarată încă din 1986, în faptul că „*imaginea omului din acest spațiu* – balcanic (n.n.) – *ne este restituită şi făcută sensibilă în primul rând de literaturile culte*, a căror diversificare tematică şi estetică e direct legată de ecloziunea națiunilor” (s.a.). Această afirmație, reiterată în 2002 prin conferirea unui plus de importanță datorat integrării sale chiar în *Cuvântul introductiv* al *Balcanismului literar românesc (I)*, cu simpla transformare a cuvântului *culte* în *moderne*[10], se dovedeşte, la o analiză atentă, aplicabilă fructuos în cadrul studiului „balcanologic”, însă – după cum vom vedea în cele ce urmează – doar parțial operantă în cadrul demersului interesat strict de identificarea trăsăturilor specifice sufletului etnic românesc şi de înțelegerea modului în care acest suflet se manifestă în cadrul literaturii române, configurându-i acesteia notele originalității. Înainte de a arăta aceasta, merită spus că o importanță radicală nivelului cult al literaturii în decelarea tuşelor etnice, coroborată unei maxime minimalizări a nivelului folcloric, susținea încă de prin 1924 Camil Petrescu „Sufletul unui *scriitor mare* este sinteza sufletească a unui popor la un moment dat. Nu tradițiile sunt sufletul unui popor, ci scriitorii, gânditorii şi artiştii lui, oricum ar fi ei, cu condiția să fie mari”.[11]

Un alt motiv al concentrării pe nivelul cult este reprezentat de însăşi originea citadină a balcanismului ca fenomen spiritual: „ *Balcanismul* se legitimează astfel ca *produs al urbanismului în dezvoltare*” (s.a.)[12], ceea ce presupune că eventualele accente care i se pot atribui au putut pătrunde doar târziu în creația folclorică. Consecința directă a acestui fapt este că prin spirit balcanic se înțelege doar o componentă a celui românesc, tocmai de aceea manifestarea sa literară fiind una cu acoperire parțială în cadrul literaturii române: „Vorbim aşadar de balcanismul unei părți din literatura română până spre finele secolului trecut [sec al XIX-lea – n.n.], iar în perioada modernă, adică în secolul XX, de prelungiri care multiplică şi consolidează în acelaşi timp balcanismul pe latura estetică. Problema, deci, e de a găsi nu

[8] Mircea Muthu, Maria Muthu, *Făt-Frumos şi „vremea uitată”*, Bucureşti: Ed. Libra, 1988.
[9] În Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, *Ed. cit.*, p.26.
[10] *Op. cit*., p. 16: „*imaginea omului din acest spațiu ne este restituită şi făcută sensibilă în primul rând de literaturile moderne*, a căror diversificare tematică şi estetică e direct legată de ecloziunea națiunilor” (s.a.).
[11] Cf. Camil Petrescu, *Literatură națională. Artă pur şi simplu*, „Cugetul românesc”, III, nr 2-4 (aprilie-iunie), 1924, articol reluat sub titlul *Suflet național* în Camil Petrescu, *Teze şi antiteze*, Bucureşti, 1936.
[12] Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, ed. cit., vol. II, *Etapele istorice ale conceptului*, pp. 80-81.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universității „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

tipare, ci filoane aurifere, subțiri, ce dau savoare şi grație unui important sector de literatură."[13]

*

Mircea Muthu rămâne deci la o oarecare distanță de cercetătorii pentru care a devenit un adevărat truism că folclorul este depozitarul de drept a ceea ce s-ar numi „suflet etnic"[14], rămânând cantonat cu precădere la nivelul modului în care experiența „turcocrației", resimțită ca traumatizantă de către români şi de celelalte popoare balcanice, a generat un întreg complex cultural, definit, în esență, de aşa-numita tentativă a „răscumpărării estetice", însoțită de construirea unui şir de motive literare şi, mai ales, de atitudini sau de caracteristici ale gândirii. Valorizarea *mitului semiantropomorf*, prelucrarea imaginii *haiducului*, a *înțeleptului rătăcitor* sau a *parvenitului*, insistența asupra unor motive literare ca *Bizanțul*, *roata*, *lumina* sau *drumul* reprezintă toate constante ale literaturii române şi ale celei, mai largi, balcanice, fiind generate, în viziunea autorului, tocmai de condițiile social-politice specifice zonelor de influență otomană. De asemeni, sentimentul tragic ce domină omul din acest spațiu în confruntarea sa cu vicisitudinea istoriei, „coabitarea *activismului* cu *contemplativismul*"[15] sau configurarea speciei lui „homo duplex", înțeleasă ca „veritabilă filosofie a supraviețuirii"[16] constituie, alături de alte aspecte similare, trăsături ale întregului spirit balcanic, apărute ca efecte ale condițiilor social-politice care s-au suprapus cristalizărilor bizantine din acest areal.

Aşa cum se observă din abordarea lui Mircea Muthu a trăsăturilor specifice ale literaturii române, acestea sunt alimentate de reflexele unor acumulări mentalitare de sursă medievală, înscriindu-se, în ciuda prezenței unor accente specifice, în familia balcanică, deopotrivă eteroclită şi unitară. Desigur, atât metoda folosită, dar mai ales obiectivul căruia aceasta îi serveşte, lasă în fundal interesul pentru abordarea nivelurilor folclorice care, profund ancorate în arhaic, nu îşi mai găsesc viabilitate totală în modelul determinist ce porneşte de la postulatul influenței coliziunii dramatice dintre lumea bizantină şi cea a semilunii. Tocmai din această cauză, putem spune, demersul interesat de identificarea clară a elementelor ce conferă originalitatea viziunii româneşti transistorice, reflectată în literatură, ar putea fi în aparență minat de fisura intervenită între nivelul arhaic şi noua realitate culturală impusă de contactul cu puterea otomană. Ideea unei astfel de fisuri este însă valabilă numai în cazul în care nivelul folcloric îl concepem încă drept o amplă formulă culturală imuabilă, împietrită, cu structuri ce

[13] Ibidem, p.143.
[14] Această idee este constituenta nucleului sămănătorist, găsindu-şi formulările cele mai fericite în filozofia blagiană (Cf. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, ed. a II-a, Bucureşti, Ed, Oficiul de Librărie, 1937), dar e prezentă şi în „psihologismul" lui Constantin Rădulescu Motru (Cf. lucrarea sa, intitulată *Personalismul energetic*, Editura Casa Şcoalelor, 1927.)
[15] Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, *Ed. cit.*, p.30.
[16] Ibidem, p.88.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

ar rămâne stabile indiferent de transformările sociale ori de evoluția tehnologică exterioare. Ca o paranteză fie spus, aceasta este perspectiva predominantă ce răzbate în demersurile folcloriştilor noştri, care caută în continuare ca prin cutare rit ori fapt cultural să reconstituie, după principiul puzzle, încă o părticică din sistemul gândirii etnice originare. Studiul lui Mircea Muthu ne pune însă – e drept că fără teoretizări explicite – în fața unei alte perspective: componenta arhaică, ce constituie baza dezvoltărilor folclorice, e supusă, cu tot dramatismul implicat, unui proces evolutiv, având deci o natură proteică, expusă metamorfozei tocmai datorită factorilor socio-politici capabili să dicteze raportări la noi valori şi atitudini[17]. Un astfel de factor a fost experiența vasalității față de otomani, generatoare de un complex de elemente care au metamorfozat spiritul etnic. În mod cert, metamorfoza de care vorbim e vizibilă şi în cadrul producției folclorice. E suficient să observăm fie şi doar apariția motivului *conflictului feudal* ori insinuarea caracterului de legendă hagiografică în balada *Monastirea Argeşului* pentru a concluziona că o creație ale cărei origini sunt mult mai timpurii decât legendarul Negru-Vodă ajunge până la împietrirea formală impusă de notația scripturală doar prin adaptare permanentă la nevoile spirituale ale comunităților în al căror patrimoniu cultural este valorizată. Creațiile folclorice – se ştie acum prea bine – au fost mai degrabă opere aflate în continuă construcție sau transformare tensionată (datorită cuplului de atitudini conservatoare şi înnoitoare), decât produse culturale definitive, ceea ce demonstrează că însuşi spiritul poporului care le dezvoltă e unul supus mereu metamorfozei prin nevoia sa de adaptare la noi realități culturale. Astfel, componenta balcanică a culturii româneşti, înțeleasă ca sinteză realizată prin întâlnirea conjuncturală a unor factori cum sunt bizantinismul, vecinătățile geografice şi culturale, ortodoxia şi supunerea față de otomani cu tot ceea ce a implicat ea, nu face altceva decât să contribuie cu noi accente la procesul de metamorfoză a dimensiunii folclorice şi, bineînțeles, la evoluția spirituală a poporului român.

*

Spuneam că demersul interesat de identificarea notelor specifice ale culturii şi literaturii române se poate baza doar parțial pe achizițiile balcanologiei şi, bineînțeles, cu o necesară precauție. Argumentul esențial este conferit de mai sus discutata acoperire doar parțială pe care o are conceptul, deci, fenomenul în sine, în cadrul spiritualității româneşti. De aici derivă

[17] Autorul se înscrie astfel în linia destul de îngroşată a celor care refuză pe bună dreptate caracterul imuabil al spiritului etnic, numit uneori „psihologia poporului": Ovid Densusianu (în articolul *Rătăciri literare* din „Viața nouă", I, nr. 1/1 februarie, 1905), Garabet Ibrăileanu (Op. cit.), Mihail Ralea (*Filozofia culturii cu aplicații româneşti*, în „Viața românească, nr. 2-3, 1926, pp. 357-360), Camil Petrescu (*Teze şi antiteze*, ed. cit.), Vladimir Streinu (*Pagini de critică*, vol. IV, Editura Minerva, 1976), istoricul artei Pavel Chihaia (*Artă medievală*, vol I-V, Bucureşti: Ed. Albatros, 1998) etc.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

nevoia de precauție față de operarea cu un concept încă neînchegat în totalitate, astfel că poate uşor provoca iluzii. O astfel de iluzie generată de operarea cu conceptul balcanismului este oferită de însuşi studiul lui Mircea Muthu, care propune pripit înlocuirea filozofiei „etniciste" a lui Constantin Noica, întemeiată pe suportul lingvistic constituit de universul denotativ şi conotativ al vocabulei *întru*[18], prin cea, considerată de autor mai adecvată, clădită pe suportul lui *între*[19]. Autorul se bazează pe constatarea blagiană notorie a vieţuirii româneşti „pe un tărâm de cumpănă", dar o preia, surprinzător, ruptă din context, fără a sesiza tocmai damnarea la „închiderea" necesară supravieţuirii şi totodată posibilitatea „deschiderii" necesare evoluției sau împlinirii (tocmai coexistența celor două atitudini aparent paradoxale, specific româneşti: „închiderea ce se deschide" / „limitația ce nu limitează", vizate de Noica). Interpretând simplist afirmația lui Blaga, Mircea Muthu mizează pe valabilitatea ideii că Balcanii şi, bineînțeles, cultura română constituie puntea dintre civilizația orientală şi cea occidentală, astfel că se resimte acut sentimentul de-a fi „*între* Orient şi Occident, *între* efortul de recuperare şi tendința de globalizare, *între* tentația metafizicii europene şi gândirea de sorginte patristică", ceea ce constituie transformarea vocabulei *între* în „veritabil operator ontologic". În acest caz se insinuează viciul abordării specificului unei întregi viziuni ontologice dintr-o perspectivă din care se pot observa doar relaționările de suprafață, fie tensionate, fie modulate armonic ale respectivei viziuni, fără a se pătrunde la nivelul coerenței sale interioare, ceea ce face, până la găsirea unor argumente convingătoare, inoperantă propunerea autorului. Mai mult decât atât, întorcându-ne la ideea că spiritul balcanic e, după cum autorul însuşi am văzut că susține, doar o componentă constitutivă a celui românesc, astfel că e specific doar unei anumite părți a literaturii române, nu putem concluziona decât că vocabula „ *între*", desemnând un concept produs de componenta balcanică, nu poate fi un „operator ontologic" al viziunii autohtone în integralitatea ei, ci doar în limitele difuze ale componentei ei balcanice.

Demersul balcanologic al lui Mircea Muthu relevă aşadar că balcanismul este una dintre componentele care concură, alături de cea arhaică – pe care nu o absoarbe în totalitate – şi de cea latino-occidentală modernă[20], în evoluția culturală şi literară românească. E de la sine înțeles că aceşti trei mari constituenți culturali „colaborează" de-a lungul timpului,

[18] Cf. Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1996.

[19] Cf. *Aproximări despre ontologia lui* între, în Mircea Muthu Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, *Ed. cit.* sau *Schiță despre ontologia lui* între, în Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, vol. III (Balcanitate şi balcanism) Cluj-Napoca : Ed. Dacia, 2002.

[20] Componenta latino-occidentală o putem considera un segment înrudit, dar totuşi diferit de cel, tot cu tangențe latine, regăsit la nivelul arhaic întrucât e ivit din contactul daco-roman şi care îşi realizează continuitatea, în ciuda primirii influențelor de tot felul (dintre care cea slavă e cea mai importantă) prin ipostaza bizantină, astfel că însăşi componenta latino-occidentală ne apare ca una oarecum scindată sau măcar cu două ipostaze, una, pentru români, arhaică şi alta modernă.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

interpenetrându-se când senzual, când agresiv, într-un proces de adaptare reciprocă. Iată astfel că ceea ce ne-am obişnuit să numim „suflet etnic românesc" e o entitate spirituală metamorfotică tocmai datorită unei triple stratificări: componentei arhaice (care în cazul românilor include bizantinismul) i se suprapune mai întâi cea balcanică (generată de realităţi politico sociale şi culturale specifice), pentru ca apoi să putem vorbi de una latino-occidentală modernă (poate cea mai complexă dintre toate). Am fi, bineînțeles, naivi să credem că putem vorbi de un proces încheiat, iar aceasta cu atât mai mult cu cât postmodernismul pare cel mai dispus să reconfigureze raporturile dintre prezent şi trecut, precum şi dintre sine şi alteritate.

Dincolo de slăbiciunile semnalate anterior, studiul balcanologic al lui Mircea Muthu – şi deci *Balcanologia* ca demers ştiinţific devenit autonom – îşi regăseşte un mare grad de viabilitate tocmai prin contestaţiile care i se ridică în faţă, în special prin Eugen Negrici. Pe cât sunt acestea de dure în radicalismul lor şi, până la urmă, lipsite de judiciozitate, pe atât conceptul balcanismului literar se dezvăluie mai solid, cu toate nevoile lui de nuanţare, dând seama de o componentă importantă a viziunii autohtone şi totodată Sud-Est europene asupra lumii.

*

Un radicalism contestatar faţă de conceptul balcanismului configurat în studiul lui Mircea Muthu este manifestat de Eugen Negrici, adevărat glas al chipului dedublat al literaturii române, dezlănţuit într-un discurs aproape defulatoriu. În articolul *Balcanismul – un concept confuz, deci atractiv*[21], Eugen Negrici susţine răspicat că balcanismul ar reprezenta o „componentă caracterologică pe care noi, românii, ne-am apropriat-o cu vremea, fără motiv şi cam fără rost, împinşi de resortul masochist al destinului nostru". Argumentul esenţial al unei atare contestări ar fi reprezentat de faptul că ideea de balcanism s-ar datora confuziei occidentalilor, care au fixat eronat în Balcani graniţa intercontinentală, devenită sediul tuturor bolilor Occidentului, la care se adaugă cele ale Orientului.[22] Iar noi, nu facem altceva decât să ne atribuim arbitrar – se subînţelege – această fatalitate. Orice tară naţională care frânează eforturile de a ne civiliza, poate fi imediat pusă, cu maximă convenabilitate, în seama spiritului balcanic, devenit astfel – am putea spune, pe baza afirmaţiilor lui Eugen Negrici – un fel de variantă mioritică a *trikster*-ului amerindian sau a *mogy*-ului etiopian: „Termenul a

[21] Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, Bucureşti: Cartea Românească, 2008, pp. 195-201.

[22] *Ibidem*, p 196: „Cuvântul acesta, ca şi cele înrudite (balcanic, balcaniza etc.), are, cum se ştie, conotaţii mai curând negative şi la originea lor bănuim a fi confuzia, jignitoarea aproximaţie, odioasa nesiguranţă a cunoştinţelor geografice, istorice şi etnografice ale occidentalului care nu a încetat, probabil, să creadă că de aici se ridică, fără istov, miasmele Orientului, că pe aici, pe la noi, trece încă hotarul Turciei. Şi care rumegă încă, fără încetare, de peste un secol, la formula şcolărească a «butoiului cu pulbere al Europei». În tot acest timp, ca într-un soi de exorcism transnaţional, Occidentul a înghesuit, în chip statornic, în Balcani toate bolile lui, la care le-a adăugat şi pe acelea ale Orientului, izvorul tuturor primejdiilor."

BDD-A23596 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

început să țină locul la aproape orice ni se pare a fi o povară istorică apăsătoare, gata să întârzie progresul, să ne îngreuneze drumul magic spre civilizație: lichelismul, promiscuitatea, mahalagismul, țigănia, *pigrita orientalis foetida*. Până şi trăsăturile binecunoscute ale meridionalului dintotdeauna (sentimentalismul, familiaritatea, intemperanța plebee, volubilitatea, spiritul împăciuitor etc.) sunt trecute în contul spiritului balcanic. Ele accentuează confuzia, sporesc complexitatea, deci vitalitatea unei noțiuni greşite chiar în temeiul ei."[23] Prin aceste cuvinte autorul se înscrie în logica antibizantinistă lovinesciană, care pe un ton mesianic deplângea aderența față de Răsărit: „Răsăritul ne poate deci lega istoriceşte; nu ne poate însă impune şi condițiile actuale ale vieții sufleteşti. Neajutându-ne în dezvoltarea idealității noastre, pentru ce l-am invoca în hotărârile zilei de azi? Față de acțiunile lui dizolvante, veacul al XIX-lea reprezintă o binefăcătoare revoluție... Privim deci contactul cu apusul ca pe o reluare a adevăratei continuități etnice şi ideale; descătuşându-ne, deocamdată, de formele sociale, ne va dezrobi, mai târziu, de invizibilele lanțuri ale Țarigradului, ale Athosului sau ale Kievului, adică de forțele ancestrale ale obscurantismului şi ale inerției, pentru a ne pune pe calea găsirii de sine şi a progresului."[24] Să observăm apoi, că punerea accentelor peiorative, blamabile din perspectivă morală ale unor comportamente, atitudini ori trăsături spirituale regăsibile în spațiul românesc nu e nicidecum o noutate, ci o practică împlinită consecvent la antibizantinismul profesat de latinişti[25]. Ceea ce însă nu îi dă deloc de gândit lui Eugen Negrici, este faptul că trăsăturile caracterologice asimilabile spiritului balcanic nu sunt în studiile mai moi de balcanistică aruncate iremediabil în sfera peiorativității, ci ele dau seamă, la modul pozitiv, de ceea ce Mircea Muthu numeşte „răscumpărare estetică", fiind de fapt mijloacele, ce doar privite superficial apar perfide, prin care se realizează acest tip de răscumpărare. Nu e atunci de mirare că numele lui Mircea Muthu nici măcar nu îl aminteşte, rămânând să fie plasat maliții în seria „numeroşilor

[23] *Ibidem*, p. 196:
[24] Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, *Forțele revoluționare*, Bucureşti: Ancora, 1924, pp. 21-22.
[25] Cf. Z. Ornea, *Tradiționalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti: Editura Eminescu, 1980, pp. 389-390: „Bizantinismul era de regulă asimilat cu fanariotismul şi redus la ipostaza sa negativă, a levantinismului poltron, pişicher şi trândav, eludându-se aproape cu totul testimoniul de cultură şi civilizație care a intrat definitiv în straturile spirituale românești, configurându-le. Cum vom avea prilejul să vedem, mai toți «europeiştii» au împărtăşit această opinie care, ne grăbim să adăugăm, reprezenta nu atât un refuz de atestare, cât un stadiu de cunoaştere nu numai al lor, dar şi al bizantinologiei în general." De asemeni, Cf. Tudor Vianu, *Opere*, vol. III, Bucureşti: Editura Minerva, 1973, p. 280 („Balcanismul a devenit chiar pentru reprezentanții intelectualului şi țăranului român o categorie inferioară, demnă mai degrabă să fie combătută şi, după putință, anulată."), precum şi Constantin Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*, Ediție revăzută şi adăugită, Institutul European, 1997, p. 117 („La mai toți scriitorii români, balcanismul în expresia lui etică presupune mai degrabă respingere decât adeziune sentimentală, ironizarea unui mod de existență mediocru, văzut ca mixtură de trivialitate, de nonşalanță şi tentații impure.").

BDD-A23596 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

glosatori"[26] care persistă în eroarea de a goni, pe urmele lui George Călinescu, himera balcanismului literar.

Bazându-se exclusiv pe tentativa călinesciană de teoretizare a „balcanismului literar", lui Eugen Negrici nu îi este deloc greu să desfiinţeze temeiul conceptului. Arată că pentru George Călinescu spiritul etnic reprezintă o inerenţă genetică, întrucât acesta „avea ca premisă de lucru năucitoarea propoziţie: «Singura condiţie pentru a fi specific e de a fi român etnic»". De aici încolo demersul e mult simplificat, întrucât doi din cei trei mari scriitori ale căror opere ar reprezenta, în viziunea lui Călinescu însuşi, balcanismul literar – cei doi Caragiale, desigur – ar ieşi din schemă automat prin însăşi ascendenţa „traco-elină", astfel că numai imposibilitatea istoricului de a se dispensa de astfel de autori, peste care s-ar suprapune oareşce influenţe din teoriile antropologice ale vremii, l-ar fi condus spre un model concentric al etnicităţii. Conform acestui model, factorul geografic este de asemeni element esenţial, centrul reprezentând zona etnică autentică, în timp ce înaintarea spre periferie e însoţită de trecerea în succesive degradeuri. În acest fel, „traco-elinul" Caragiale ar putea fi cumva acceptat ca prezenţă marginală în specificitatea românească. Artificiul călinescian i se pare lui Eugen Negrici o forţare de notă ce îi subminează istoricului propria teorie: „Din pricina lui Caragiale şi altor câtorva mari scriitori cu «tinctură grecească» în sânge, doctrina aceasta – bazată, cum e, nu pe un factor, ci pe doi (puritatea etnică şi poziţia geografică) – devine foarte greu de susţinut".[27]

Într-adevăr, o privire fie şi în fugă dezvăluie imediat spoielile viziunii lui George Călinescu asupra specificului naţional în literatură, în care s-ar regăsi şi dimensiunea balcanică. Una dintre acestea este şi stabilirea celor patru mituri fundamentale ale culturii româneşti, demers care nu are vreo fundamentare teoretică solidă, fiind mai degrabă rodul intuiţiei decât al cercetării metodice. Lipsa unor repere teoretice solide este de fapt un neajuns major al demersurilor călinesciene dedicate domeniului. Călinescu nu le avea la dispoziţie şi nici nu şi-a dat silinţa să le elaboreze. Dar Eugen Negrici le are şi nu-şi dă silinţa să le bage în seamă, căzând, inevitabil, în aceeaşi capcană a *verdictului*, pe care el însuşi îl ironizează ca „eternă fascinaţie a speciei noastre".[28]

Faptul că George Călinescu a pornit de la postulatul existenţei unui spirit etnic generat de ceea ce numeşte destul de neglijent, dar acceptabil în logica metonimiei, *rasa românească*, pentru ca apoi să se căznească să le facă loc în cadrul aceleiaşi rase şi celor doi Caragiale, nu dovedeşte nicidecum invalidarea conceptelor balcanism literar sau spirit naţional, ci doar

[26] *Ibidem*, p.196.
[27] *Ibidem*, p.198.
[28] *Ibidem*, p.200.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

configurarea lor în funcție de un reper greşit înțeles, constituit de o supraentitate spirituală a neamului, căreia i se refuză condiționări exterioare şi mai ales care e percepută imuabilă, fiindu-i negat caracterul proteic. Dimpotrivă însă, dacă acceptăm adevărul că spiritul etnic e realmente un produs al acumulărilor mentalitare condiționate de realitățile geo-politice şi culturale care s-au dovedit variabile în timp – astfel că se poate vorbi de o dialectică internă a acestei macroentități spirituale, ce dictează seria metamorfotică începută odată cu sinteza daco-romana şi continuată cu lungul şir al variabilelor Evului Mediu timpuriu, cu accentele bizantine sau cu tuşele relațiilor instituite pe diferitele paliere între acest popor multigen şi turcocrație, pentru ca apoi să înceapă procesul, care continuă şi azi, de adaptare la valorile occidentale – integrarea unui spirit cum e Caragiale într-o astfel de macroentitate, ce ni se dezvăluie destul de generoasă la nivelul valențelor, nu mai poate părea aberantă. În fapt, elementul esențial care îşi pierde valabilitatea este principiul concentricității culturale clădite pe corespondența unei concentricități etnice şi a uneia geografice (marea greşeală a lui Călinescu!).

George Călinescu a sesizat oarecum caracterul multistratificat al culturii româneşti şi, implicit, al literaturii, astfel că vorbeşte despre nivelul mitic, înțeles ca arhaic, sau de cel balcanic, în cadrul căruia distinge chiar nuanțe „personalizate", cum sunt, de pildă, cea caragialiană sau amprenta lui Ion Ghica, dar nu încearcă fixarea unor demarcații riguroase. Eugen Negrici îi impută lui Călinescu şi această instabilitate conceptuală: „Când se încheagă câte ceva ce seamănă a noțiune teoretică, atunci, în pledoaria strălucitului critic, apare şi se repetă semnificativ cuvântul *amestec*".[29]

Înțelegem acum că vehementa contestare a balcanismului literar românesc se întemeiază în primul rând pe dezvăluirea şubrezeniei argumentației călinesciene, considerând că toate dezvoltările ulterioare nu fac altceva decât să gloseze pe marginea acesteia. Şi dacă neajunsurile *metodei* sunt demascate, nu mai rămâne decât desființarea *obiectului*. Astfel, ceea ce ar reprezenta trăsăturile balcanismului, ca fenomen în primul rând cultural, iar mai apoi literar, îi apar lui Eugen Negrici pure ficțiuni.

Un prim argument pe care se bazează este reprezentat de faptul că printre aceste caracteristici se numără şi cele trecute de mult timp în contul meridionalului, ceea ce înseamnă că limitarea spațială a Balcanilor e inoperantă. Tocmai de aceea, o trăsătură pe care se mizează şi astăzi cu destulă emfază, *miticismul* pe care îl identificase Călinescu în opera lui Caragiale[30], nu ar reprezenta decât o particularizare mai stridentă a unei figuri întâlnite de pe

[29] *Ibidem*, p.199.
[30] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 501.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

la Gurile Dunării până pe la Coasta de Azur: „Astfel de Mitici, dar mai glazurați, au fost semnalați departe de Balcani, cum remarca însuşi Călinescu, în proza lui H. Moniere – creatorul lui Monsieur Prudhomme (*Mémoires de Monsieur Joseph Prudhomme*, 1857) sau în proza şi teatrul lui G. Courteline – autorul lui *Boubouroche*".

Alt argument s-ar pretinde extras din pseudoanalizele operelor lui Mateiu Caragiale şi Ion Barbu. Iar acum trebuie spus că Eugen Negrici se lasă mult prea uşor dominat de tentația sentențiozității. Nu are răbdarea construirii unei analize convingătoare, preferând formularea care, împănată uneori cu ironie, alteori cu mina autoritară, rămâne simplă afirmație fără acoperire. Iată, spre edificare, cum „combate" încadrarea din *Istoria* călinesciană a lui Mateiu Caragiale în rândurile „promotorilor" balcanismului literar prin „strania amestecătură de Orient şi Occident", concretizată în „acel amestec gras de expresii măscăroase, de impulsiuni lascive, de conştiință a unei eredități aventuroase şi tulburi, totul purificat şi văzut mai de sus de o inteligență superioară"[31]:

„Toate aceste trăsături stilistice sau, cum să le spunem, aceste însuşiri complexe nu sunt privite drept ceea ce sunt. Nu sunt puse pe seama dorinței, firești, la un prozator, de a crea personaje fascinante – deci sfâşiate de tendințe contrare – şi de a le oferi un univers pe măsură. Lui Călinescu i se pare a descoperi cauza amestecului stilistic – botezat balcanism – în amestecul sângelui străin."[32]

Într-adevăr, motivațiile de natură genetică puse de Călinescu la baza balcanismului nu pot fi luate în considerare decât dacă li se conferă sensuri metaforice. Aşa-numitul amestec al „sângelui de bază cu cel țigănesc" – cum se exprima istoricul – poate fi luat şi *ad literam*, dar mai poate semnifica şi contact cultural, contaminare de mentalitate, instituire de condiționări psihologice etc., convertite în comportamente, viziune sau atitudini specifice. Că Eugen Negrici nu se sinchiseşte să elimine şi această ultimă fărâmă de viabilitate conceptuală a opozantului său, e o scăpare tolerabilă, dar luarea în răspăr fără niciun suport argumentativ a unei solide „tradiții" critice nu mai poate fi trecută cu vederea. De la Perpessicius încoace e acceptat faptul că prin *Craii de Curtea Veche* Mateiu Caragiale construieşte un joc fascinant între realitatea vieții de noapte bucureştene de la începutul secolului XX, ficțiune romanescă şi propria biografie[33]. Or tocmai această raportare a ficțiunii la real este suspendată de Negrici, anulată pur şi simplu fără nicio susținere. El nu contestă prezența trăsăturilor amintite în opera mateină, ci le refuză legătura cu concretul extraliterar, punându-le exclusiv în seama „dorinței, firești, la un prozator, de a crea personaje fascinante – deci sfâşiate de tendințe

[31] *Ibidem*, p. 900.
[32] Eugen Negrici, op.cit., p.199.
[33] Apud *Dicționar analitic de opere literare românești*, Coordonare şi revizie ştiințifică Ion Pop, vol. I (A-M), Cluj-Napoca: Casa Cărții de Ştiință, 2007, pp. 189-191.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

contrare – şi de a le oferi un univers pe măsură". Ele, la fel ca lumea romanescă ce le este specifică nu ar avea nicio relaţie de corespondenţă cu realitatea, topindu-se orice fibră realistă, astfel că romanul ar atinge deja graniţa suprarealismului, care tocmai pe aceeaşi pagină i se pare autorului o aberaţie călinesciană („ MATEIU CARAGIALE, căruia criticul [George Călinescu – n.n.] îi găsea – nu vom şti niciodată prin ce raţionamente – un loc «în grupa suprarealiştilor», alături de «poeţii fondului obscur» ..."). Doar într-o logică suprarealistă, am putea spune, *craii* şi lumea lor nu reflectă esenţializarea unor aspecte dâmboviţeano-levantine, întrucât ne-ar apărea ca un univers exotic. Critica literară, din fericire, priveşte suprarealismul ca pe un obiect, nu îl lasă să-i devină propria metodă.

Nici abordarea lui Ion Barbu nu este, în cartea lui Eugen Negrici, mai puţin străină de logica suprarealistă. Autorul interpretează cât se poate de canonic celebrele versuri „Raiul meu, rămâi aşa / Fii un târg temut, hilar / Şi balcan-peninsular" ca invocaţie a unei proiecţii ideale a Orientului. Tot marcat de canonism se dovedeşte Eugen Negrici şi atunci când consideră că dedicaţia barbiană „Pentru o mai dreaptă cinstire a lumii lui Anton Pann" nu devine programul unei valorizări a componentei balcanice – căreia îi neagă orice conţinut – a spiritului românesc, ci doar o replică la dorinţa culturii româneşti de occidentalizare, de racordare la o Europă prea încorsetată în rigoare şi dogmatism: „Cu alte cuvinte, un răspuns neîndoios polemic, intenţia tipic barbiană de a fi în răspăr, o replică, dar o replică într-o strălucită întrupare dată Europei igienizate şi infecunde au izbutit să înrâurească imaginea pe care noi înşine o avem despre noi." Dacă mai privim încă o dată aceste cvasiunanimităţi critice, ecuaţia ar fi deci următoarea: Ion Barbu ia o atitudine ideologică împotriva unui proces real, occidentalizarea, dar ca soluţie oferă – ilogic, paradoxal pentru un angajat în idee – o himeră, Raiul său „hilar": „un univers fără concretețe geografică precisă, dar apt să ne potolească înclinaţia spre fabulos". Soluţia barbiană, reiese de aici, trebuie neapărat marcată – şi anulată – de ghilimele, căci nu poate avea un corespondent în lumea concretă, vizând doar o întrupare pur literară. Fie însă şi numai pentru această miză extatică, ce persiflează ideologicul, aruncat în superfluu, poezia barbiană tot a atitudine de pe la gurile Dunării ar aduce. Dar, cu toată evadarea în proiecţie mitică, poezia *Isarlâk* tot nu se desprinde total de real, păstrând din acesta coordonate spaţiale şi mai ales spirituale evidente. Prezenţa acestora, corelată accentelor antiînstrăinării prin occidentalizare nu face altceva decât să confirme tentaţia valorizării estetice a lumii anton-paneşti, o lume care, fiind regăsibilă în Peninsula Balcanică şi la nordul Dunării, poartă convenţional numele de balcanică.

Intenţia lui Eugen Negrici de demolare a conceptului balcanismului literar, putem acum spune, eşuează prin lipsa rigorii şi incoerenţă, dovedindu-se o simplă tentaţie a răspărului, a aruncării unei realităţi în derizoriu. În fond, e o atitudine tipic balcanică. Tocmai de aceea,

BDD-A23596 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)

conceptul balcanismului literar se dezvăluie ca o realitate imposibil de contestat, cu toată nevoia sa de nuanțare ori de consolidare.

Bibliografie minimală:

1. Blaga, Lucian *Spațiul mioritic*, ed. a II-a, Bucureşti: Ed, Oficiul de Librărie, 1937.
2. Caracostea, Dumitru, *Poezia tradițională română*, vol. II Bucureşti: E.P.L., 1969.
3. Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti: Editura Minerva, 1982.
4. Chihaia, Pavel, *Artă medievală*, vol I-V, Bucureşti: Ed. Albatros, 1998.
5. Ciopraga, Constantin, *Personalitatea literaturii române*, Ediție revăzută şi adăugită, Institutul European, 1997.
6. Densusianu, Ovid, *Rătăciri literare* din „Vieața nouă", I, nr. 1/1 februarie, 1905.
7. Ibrăileanu, Garabet, *Opere*, vol. 5, Bucureşti: Ed. Minerva, 1977.
8. Lovinescu, Eugen, Istoria civilizatiei române moderne, studiu introductiv si note de Z. Ornea, Bucureşti : Editura Stiintifica, 1972.
9. Muthu, Mircea, *Balcanismul literar românesc*, I-III, Cluj-Napoca : Ed. Dacia, 2002.
10. Muthu, Mircea, *Dinspre Sud-Est*, Bucureşti: Ed. Libra, 1999.
11. Muthu, Mircea, *Literatura română şi spiritul sud-est european*, Bucureşti: Editura Minerva, 1976.
12. Muthu, Mircea, Maria Muthu, *Făt-Frumos şi „vremea uitată"*, Bucureşti: Ed. Libra, 1988.
13. Negrici, Constantin, *Iluziile literaturii române*, Bucureşti: Cartea Românească, 2008.
14. Noica, Constantin, *Sentimentul românesc al ființei*, Bucureşti: Ed. Humanitas, 1996.
15. Ornea, Z., *Tradiționalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti: Editura Eminescu, 1980
16. Petrescu, Camil, *Literatură națională. Artă pur şi simplu*, „Cugetul românesc", III, nr 2-4 (aprilie-iunie), 1924.
17. Petrescu, Camil, *Teze şi antiteze*, Bucureşti: 1936.
18. Ralea, Mihail, *Etnic şi estetic*, din „Viața românească", XIX, nr. 2, 1927.
19. Ralea, Mihail, *Filozofia culturii cu aplicații româneşti*, în „Viața românească, nr. 2-3, 1926.
20. Rădulescu Motru, Constantin, *Personalismul energetic*, Editura Casa Şcoalelor, 1927.
21. Streinu, Vladimir, *Pagini de critică*, vol. IV, Bucureşti: Editura Minerva, 1976.
22. Vianu, Tudor, *Opere*, vol. III, Bucureşti: Editura Minerva, 1973.

BDD-A23596 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:27 UTC)